

УДК 37:[316.613.434-053.6:159.9]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-1-35>

Юрій БРИНДІКОВ,
orcid.org/0000-0002-5621-2112
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) bryndik@i.ua

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Наукове дослідження зумовлене існуванням гострої проблеми насильницьких та агресивних поведінкових проявів серед підлітків, які у процесі соціалізації беруть до уваги певні морально-етичні норми взаємодії з іншими учасниками соціальної групи, де чільне місце можуть посідати цькування та насильство.

Вказано, що проблему булінгу, її соціально-педагогічні складники та правові аспекти досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці, такі як Д. Ольвеус, А. Пікассо, Е. Роланд, А. Ведернікова, Ю. Градова, Н. Прибиткова, К. Янішевська, Н. Лесько, О. Мельничук, О. Костюк, О. Кравчук, Л. Лушпай, І. Сидорук, С. Стельмах та Н. Макаренко.

Висвітлено статистичні дані ЮНІСЕФ, що вказують на масштабність досліджуваної проблеми. Продемонстровано низку різновидів булінгу, форм його проявів, виокремлено чинники (персональні, поведінкові, внутрішньосімейні, особисті, соціальні) формування агресії, що лежить в основі поведінки підлітків.

У ході дослідження булінгу як соціального явища нами встановлено, що можливими його складниками можуть бути нетолерантність та нетерпимість до інших дітей, серед яких першими жертвами стають особи з фізичними вадами, поведінковими особливостями, особливостями зовнішності, поганими соціальними навичками, хворобами, затримкою розумового розвитку, труднощами у навчанні тощо.

Запропоновано низку рекомендацій, які можуть стати дієвим соціально-педагогічним інструментом щодо профілактики підліткового булінгу, зокрема, нетерпимість будь-яких проявів насильства в освітньому середовищі та поза його межами, активна просвітницька робота щодо ознак булінгу та його наслідків, аналітична робота з кожним окремим випадком насильства та цькування, створення чіткого та зрозумілого механізму повідомлення учнями про факти насильства із забезпеченням конфіденційності.

Вказано на неможливість існування суспільних стереотипів щодо цькувань та насильства як гартувальних процедур підлітків. Рекомендовано активізувати командну роботу науково-педагогічної спільноти, батьків, осіб, дотичних до становлення підлітків щодо попередження булінгу в їхньому середовищі.

Ключові слова: насильство, агресія, булінг, підлітки, соціально-педагогічна профілактика булінгу.

Yuriy BRYNDIKOV,
orcid.org/0000-0002-5621-2112
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Work and Social Pedagogy
Khmelnytsky National University
(Khmelnytsky, Ukraine) bryndik@i.ua

SOCIAL AND PEDAGOGICAL PREVENTION OF BULLING IN TEENAGE ENVIRONMENT

The research is conditioned by the existence of an acute problem of extortionate and aggressive behaviors among teenagers, who in the process of socialization take into account certain moral and ethical norms of cooperation with other members of the social group, where persecution and outrage can play a leading role.

It is indicated that the problem of bullying, its socio-pedagogical components and legal aspects have been studied by foreign and domestic scientists, such as D. Olveus, A. Picasso, E. Roland, A. Vedernikova, Y. Gradova, N. Pribitkova, K. Yanishevskaya, N. Lesko, O. Melnychuk, O. Kostyuk, O. Kravchuk, L. Lushpay, I. Sidoruk, S. Stelmakh and N. Makarenko.

UNICEF statistics of the problem are highlighted and points to its scale. A number of types of bullying, forms of its manifestations are demonstrated, the factors (personal, behavioral, intrafamily, personal, social) formation of aggression, that stands on the base of teenager's behavior.

While we study bullying as a social phenomenon, we found that its potential components are intolerance and intolerance can be addressed to other children, among whom the first victims are people with physical disabilities, behavioral characteristics, appearance, poor social skills, illness, mental retardation, difficulties in education etc.

Several recommendations are proposed as an effective socio-pedagogical tool for the prevention of teenager bullying, including intolerance of any manifestations of outrage in the educational environment and beyond, active educational work on the signs of bullying and its consequences, analytical work with each case of outrage and persecution, creating a clear mechanism for pupils to report on bullying with a privacy.

Key words: *outrage, aggression, bullying, teenagers, socio-pedagogical prevention of bullying.*

Постановка проблеми. Насильство та агресивні міжособистісні взаємини у підлітковому середовищі залишаються гострими проблемами сьогодення. Класифікація булінгу дає можливість зрозуміти масштабність цього соціального явища, яке виявляється у нових формах. Нагальність проблеми полягає в тому, що підлітки є найбільш вразливими категоріями населення, адже соціалізуючись, спираються на нормативно-правові та морально-етичні норми взаємодії з іншими членами соціальної групи і можуть брати до уваги певні моделі поведінки, які застосовуватимуть у подальшому житті, де цькування та насильство посідатимуть чинне місце.

Аналіз досліджень. Перші наукові розвідки щодо окресленого соціального явища були здійснені такими зарубіжними науковцями, як Д. Ольвеус, А. Пікассо, Е. Роланд. Правові аспекти булінгу досліджувались А. Ведерніковою, Ю. Градовою, Н. Прібитковою, К. Янішевською, Н. Лесько, О. Мельничук. Соціально-педагогічні та психологічні складники булінгу у своїх наукових працях висвітлили О. Костюк, О. Кравчук, Л. Лушпай, І. Сидорук, С. Стельмах та Н. Макаренко (Корнійченко, 2020; Єфремова, 2017).

Мета статті. Головна мета дослідження полягає у виокремленні булінгу як однієї з ключових соціально-психологічних проблем сучасного українського суспільства; висвітленні дієвого соціально-педагогічного інструментарію щодо профілактики булінгу у підлітковому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Статистичні дані ЮНІСЕФ свідчать про те, що більше третини дітей у світі віком від 13 до 15 років зазнають булінгу, третину втягнуто у бійки. Приблизно 720 мільйонів школярів живуть у країнах, законодавство яких не повністю забороняє тілесні покарання. Хлопці та дівчата ризикують стати жертвами через постійний психологічний тиск, погрози та фізичні страждання. Дослідження в Україні сприяли виявленню 29% підлітків з числа респондентів, які перебували у ролі жертв кібербулінгу, з цієї причини 16% школярів змушені були пропустити навчання. Загалом, 6% українських дітей 11–17 років є жертвами цькувань.

Продемонстровані результати досліджень ЮНІСЕФ щодо рівня та різновидів знущань у підлітковому середовищі вказують на масштабність проблеми булінгу, що потребує комплексної

та багаторівневої допомоги суб'єктам локалізації, та його профілактики у підлітковому середовищі (Падучак, 2020; Громадський простір, 2018).

Досліджуючи феномен булінгу, ми з'ясували його сутність, яка полягає у хуліганстві й задирукватості, агресивних поведінкових проявах, цькуванні слабких осіб, насильницьких діях, що можуть заподіяти фізичну, психологічну або матеріальну шкоду людині. Булінг визначається науковцями як агресивна поведінка з деструктивним вектором, спричиняє дії, що характеризуються частотою та регулярністю скоєння, є свідомою, супроводжується нерівністю сил між булером та його жертвою. Сутність цього суспільного явища полягає у зневазі та презирстві до опонента, домінуванні над ним, перерозподілі влади, штучному створенні привілеїв для агресора (Єфремова, 2017; Бриндіков, 2019).

Нами було зауважено, що булінг має велике розгалуження, чималу кількість видів, серед яких вирізняються такі як:

- фізичний (проявляється у формі фізичних ушкоджень, травмувань, зачіпань, штовханини);
- психологічний (здійснюється через посередництво образливих жестів, міміки, ігнорування, образливих жартів та чуток);
- сексуальний (жертві адресуються образливі прізвиська, жести сексуального характеру, здійснюються зйомки у переодягальнях, вбиральнях, тривають сексуальні погрози);
- економічний (у жертви викрадають, пошкоджують особисті речі, вимагають гроші);
- кібербулінг (реалізується шляхом поширення негативної інформації щодо жертви у соціальних мережах) (Бриндіков, 2019).

Слід наголосити, що будь-який прояв булінгу супроводжується агресивною поведінкою, передумовами формування якої може слугувати низка чинників, відображених у таблиці 1 (Зінченко, 2019).

Серед інших причин булінгу дослідники вирізняють відмінність людей, яка полягає у різному соціальному статусі, матеріальному становищі, когнітивних та фізичних можливостях, етнічних та гендерних ознаках (Освіта України, 2019). Такі причини вказують на те, що у переліку можливих складників булінгу наявні нетолерантність та нетерпимість до оточення.

Першими жертвами такого ставлення стають підлітки, які мають певні фізичні вади (слухові та

Чинники формування агресивної поведінки у підлітків

Назва	Причини формування
Персональні	Низька самооцінка, низький рівень виховання, адиктивна поведінка.
Поведінкові	Деструктивна поведінка, низькі показники успішності у школі, ранні сексуальні контакти, делінквентна поведінка.
Внутрішньосімейні	Поява молодшого брата/сестри, напружені стосунки батьків (розлучення), відсутність критичного ставлення батьків до здібностей дитини в навчанні.
Особисті	Невдоволеність власною зовнішністю, нерозуміння дорослих, статеве дозрівання та психофізіологічні проблеми, пов'язані з ним.
Соціальні	Популяризація насильства засобами масової інформації, насильство у сім'ї, ворожі взаємини батьків, поведінка друзів, що відхиляється від норми.

зорові проблеми, порушення координації рухів), поведінкові особливості (замкненість, пасивність, сором'язливість, покірність, надмірну відкритість, імпульсивність). Особливості зовнішності підлітка (руде волосся, нерівні ноги, вага тіла) теж можуть бути першопричинами тиску та цькування. Погані соціальні навички стають на заваді протистояння кривднику, оскільки підліток, не маючи досвіду спілкування, не здатен самоактуалізуватись, продемонструвати свою громадянську позицію, думку, не може протистояти фізичному та психологічному тиску булера. Страх перед школою стає однією з детермінант знуцань над дитиною/підлітком: такі особи заздалегідь готуються до поганих оцінок, негативного ставлення вчителів, однокласників. Такі відчуття породжують невпевненість у підлітка, що підвищує його віктимність. Діти, які тривалий час були обмежені у спілкуванні з колективом, нерідко стають об'єктами знуцань, адже не знають, яким чином дати відсіч кривднику. Хвороби, низький інтелект, труднощі у навчанні сприяють формуванню низької самооцінки підлітків, що має подвійний ефект: з одного боку, підліток може замкнутись і стати жертвою, з іншого – спробувати самореалізуватись шляхом фізичного впливу на оточення (Берзіня, 2018; Кіричевська, 2010).

Перед науково-педагогічною спільнотою, батьками, особами, дотичними до соціалізації підлітків, постає серйозне завдання – попередити насильницькі прояви у підлітковому середовищі.

Насамперед необхідно знищити стереотипи мислення щодо позитивного впливу цькувань та тиску на підлітків як гартувальних чинників. Насправді, вразливість підлітків може створити ризику зародження психосоматичних розладів. Варто пам'ятати, що залякування спричиняють стрес, під час якого в мозку вивільняється кортизол – гормон, що пов'язаний з депресією та психічними захворюваннями. Вчителі не повинні доносити інформацію учням під супровід криків, лайки та принижень, оскільки такі форми роботи

породжують неврологічні захворювання. Дружня учнівська атмосфера допомагає підлітку розкрити свої можливості, гнітюча – змушує страждати. Коли підліток дорослішає, клітини його мозку утворюють нові з'єднання, а невикористані поступово відмирають. Таким чином, ми можемо стверджувати, що підлітковий період є вирішальним для формування або руйнування інтелекту особи (Берзіня, 2018).

Досліджуючи окреслену проблему, ми використали низку рекомендацій, які можуть слугувати дієвим соціально-педагогічним інструментарієм профілактики цькувань та знуцань у підлітковому середовищі:

- шкільна спільнота повинна проявити нетерпимість до будь-яких проявів насильства;
- повинні бути вироблені чіткі правила поведінки у шкільному середовищі, спрямовані на попередження та викорінення будь-яких форм дискримінації;
- усі учасники освітнього процесу повинні володіти інформацією щодо ознак булінгу та його наслідків;
- будь-який випадок насильства (цькування) повинен уважно розглядатись адміністрацією школи спільно з учасниками конфлікту та їхніми батьками (опікунами);
- кожний випадок повинен обговорюватись та аналізуватись окремо з подальшими дисциплінарними заходами;
- необхідно постійно здійснювати просвітницьку роботу щодо активного реагування учнів на насильницькі дії кривдників;
- створити чіткий механізм повідомлення учнями про факти насильства із забезпеченням конфіденційності (Берзіня, 2018; Фразер, Гардінер, Курвін, 2015).

Висновки. Статистичні дані вказують на актуальність наукового дослідження. Численна кількість видів та форм прояву насильства й цькувань підтверджує масштабність такого соціального явища, подолання та профілактика якого вимагає

чималих зусиль. Нами висвітлено класифікацію булінгу як соціального феномена, який здійснює деструктивний вплив на підлітків у період їхнього формування. Запропоновано науково-педагогічний доробок у формі рекомендацій у разі проведення соціально-педагогічної профілактики

булінгу у підлітковому середовищі. Здійснено наголос на необхідності викорінення стереотипних суспільних поглядів щодо цькування та насильства як гартувальних процедур, активного включення всіх учасників освітнього процесу задля попередження булінгу як соціального явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корнійченко А. Дефінітивна характеристика булінгу як юридичної категорії адміністративного права. *Вісник АПСВТ*. 2020. № 3–4. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-18-25.pdf (дата звернення: 09.07.2021)
2. Берзіня О. О. Профілактика виникнення та подолання виявів булінгу в дитячому середовищі. *Основи здоров'я*. 2018. № 7. С. 2–8.
3. Булінг у початковій школі. *Освіта України*. 2019. Вип. 21. С. 5.
4. Дженіфер Фразер, Ен Марі Гардінер, Річард Курвін. Булінг: звичайне явище, що руйнує психіку. *Науково-методичний журнал*. 2015. Вип. 11 (59). С. 18–23.
5. Єфремова Г. Л. Шкільний булінг: специфіка та особливості прояву. *Педагогічна майстерня*. 2017. Вип. 8 (80). С. 14–19.
6. Кіричівська Є. В. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах: стратегії подолання. *Практична психологія і соціальна робота*. 2010. Вип. 8. С. 4–10.
7. Зінченко Н. Агресія та насильство. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2019. № 1. С. 37–38.
8. Падучак О. Булінг – стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу. *Юридична газета*. 2020. № 1. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling--stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidiyi-bulingu.html> (дата звернення: 08.07.2021).
9. Бриндіков Ю. Шляхи зародження та попередження булінгу. Соціально-освітні доміанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти. *Збірник наукових статей*. Бердянський державний педагогічний університет. Бердянськ, 2019. С. 161–168.
10. ЮНІСЕФ: козний другий підліток зазнає насильства від однолітків у школі. *Громадський простір* : вебсайт. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yunisef-kozhnij-druhij-pidlitok-zaznaje-nasyilstva-vid-odnolitkiv-u-shkoli> (дата звернення: 09.07.2021).

REFERENCES

1. Korniihenko A. Definityvna kharakterystyka bulinhu yak yurydychnoi katehorii administratyvnoho prava [Definitive characteristics of bullying as a legal category of administrative law]. Retrieved from: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-18-25.pdf.
2. Berzinia O. O. Profilaktyka vynyknennia ta podolannia vyiviv bulinhu v dytiachomu sere dovys hchi [Prevention of overcoming and overcoming the manifestations of bullying in children]. *Health Basics*. 2018. Issue 7. P. 2–8 [in Ukrainian].
3. Bulinh u pochatkovii shkoli [Bullying in elementary school]. *Education of Ukraine*. 2019. Issue 21. P. 5 [in Ukrainian].
4. Dzhenifer Frazer, En Mari Hardiner, Richard Kurvin. Bulinh: zvy chaine yavyshe, shcho ruinuie psykhyku [Bullying: a common phenomenon that destroys the psyche]. *Scientifical and methodical journal*. 2015. Issue 11 (59). P. 18–23 [in Ukrainian].
5. Yefremova H. L. Shkilnyi bulinh: spetsyfika ta osoblyvosti proiavu [School bullying: specifics and features of manifestation]. *Pedagogical workshop*. Issue 8 (80). 2017. P. 14–19 [in Ukrainian].
6. Kirychevska Ye. V. Nasyilstvo v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: stratehii podolannia [Violence in secondary schools: coping strategies]. *Practical psychology and social work*. 2010. Issue 8. P. 4–10 [in Ukrainian].
7. Zinchenko N. Ahresiia ta nasyilstvo [Aggression and outrage]. *Public lesson: developments, technologies, experience*. 2019. No. 1 P. 37–38 [in Ukrainian].
8. Paduchak O. Bulinh – stop! Analiz pershoho roku realizatsii Zakonu shchodo protydii bulinhu [Bullying – stop! Analysis of the first year of implementation of the Law on Combating Bullying]. *Law newspaper*. 2020. No 1. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling--stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidiyi-bulingu.html>.
9. Bryndikov Yu. Shliakhy zarodzhennia ta poperedzhennia bulinhu [Ways of origin and prevention of bullying]. *Socio-educational dominants of professional training of specialists in the social sphere and inclusive education: a collection of scientific articles*. Berdyansk State Pedagogical University. Berdyansk, 2019. P. 161–168 [in Ukrainian].
10. YuNISEF: kozhnyi druhyi pidlitok zaznaie nasyilstva vid odnolitkiv u shkoli [UNICEF: Every second teenager is abused by peers at school]. *Public space: website*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yunisef-kozhnij-druhij-pidlitok-zaznaje-nasyilstva-vid-odnolitkiv-u-shkoli>.